

УДК 81'322=134.2

С. Фокін, канд. філол. наук

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

“УЛЮБЛЕНЕ” СЛОВО ПЕРЕКЛАДАЧА: СТАТИСТИЧНИЙ ТА МАКРОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Оцінка так званого “улюбленого” слова перекладача має дістати статистичне обґрунтування як характеристика стилю перекладача, в тому числі з метою встановлення авторства перекладу. Лексичні одиниці з відчутним конотативним значенням показують суттєвіші відхилення частоти вживання в цільовому тексті. Конотативна еквівалентність, на відміну від денотативної, реалізується передусім у макроконтексті.

Ключові слова: макростилістика, стиль перекладача, дисфемізм, конотація, компенсація, статистика.

Наразі одним з найменш доступних вимірів перекладу для дослідників лишаються позамовні чинники цього процесу. Історичний контекст, прагматичне надзавдання, міжкультурні розбіжності, специфічність картини світу вихідної та цільової мов – давно відомі чинники, які здатні викликати найістотніші зміни в перекладі. І такі зміни часто виходять далеко за межі елементарних лексико-граматичних перетворень. Власне тому й характер змін, зумовлених позамовним контекстом, рідко вписується у межі можливостей комп’ютерного перекладу, викликає додаткових зусиль під час навчання перекладу, важко піддається алгоритмізації.

Безперечно ж, одним з найактуальніших питань серед позамовних чинників перекладу лишається дослідження власне постаті перекладача в усій її розмаїтості. Зазначений напрямок розвідок становить не лише теоретичний інтерес. Одним з прикладних застосувань у цій галузі має бути розв’язання проблеми авторства перекладу. Ця проблематика органічно пов’язана з напрямками дослідження школи проф. М.А. Новікової, докторська дисертація якої скерована в русло стилістики перекладача. Зокрема, М.А. Новікова зазначає, що творчість перекладача слід розглядати не як механічну суму всіх його репродукцій, а як смислову і стилістичну макросистему [1: 20]. І компонент “макро-”, на наш погляд, тут має відігравати ключову роль.

Певна річ, за умов поєднання результатів цієї перекладознавчої школи з напрацьованими сучасної корпусної лінгвістики і макростилістики розробка методики встановлення авторства перекладу – завдання цілком зрима. І в цьому зв’язку не можна не згадати експеримент, що його в 1963 році провів Я.Й. Рецкер. Проаналізувавши лексико-семантичні трансформації, творчі рішення двох перекладачів і, порівнявши їх з результатами учасників експерименту, науковець переконливо довів, що досліджуваний переклад не є

плагіатом. У такий спосіб учений спростував безпідставне звинувачення перекладача [2: 63]. Відтак, якщо можна довести належність різних текстів двом різним перекладачам, правомірним має бути і зворотнє.

Подальший розробці питання встановлення авторства перекладу має посприяти наявність прикладної проблеми, обумовленою наявністю численних анонімних перекладів. Так, у міжвоєнний період деякі переклади, що публікувалися на сторінках періодики, часто не містили повного імені й прізвища перекладача, виходили друком під псевдонімом або криптонімом. До прикладу, проф М. Рудницький публікував свої переклади за підписами: “а.б.”, “в.г.”, “д.ж.”, “М.Р.”, “М.-Рий”, “Ор. Ордан”, “О.Ордан”, “Ор.”, “Ор” [3: 175]. Інколи такі підписи й криптоніми розшифрувати не вдається. Крім того, історії перекладу відомі факти наслідування одним перекладачем стилю іншого, і не лише через збіг ідейних поглядів і перекладацьких стратегій, а й через передчасну смерть перекладача, який не встиг закінчити працю над якимось великим художнім твором. Так А. Перепада доперекладав “Дон Кіхота” після М. Лукаша. І такі випадки теж становлять унікальний дослідницький матеріал, що може дати життя не одній дисертації в пошуку відповіді на питання, наскільки вдалося зімітувати стиль перекладача, які об’єктивні дані це підтверджують, якої взагалі може бути стратегія наслідування стилю перекладача в дескриптивному й прескриптивному планах.

Однак перед тим, як подужати таку масштабну й комплексну проблему, потрібно пройти довгий тернистий шлях, що складатиметься з істотної кількості дрібних кроків. Тому пропонуємо наразі скромніше завдання: методично розробити алгоритм доведення так званого “улюбленого” слова перекладача. Мета статті – показати етапи цього аналізу, проілюструвати на конкретному фактичному матеріалі його переваги та можливі обмеження застосування. Розв’язання цієї проблеми має лежати в площині надбав сучасної макростистіки, корпусної лінгвістики з застосуванням статистичного апарату.

Нашу увагу привернула одна особливість перекладу роману А.П. Реверте “Шкіра для барабана”, виконаного О. Леськом [4]. Під час читання перекладу твору ми помітили високий узус іменника “оборудка”. Для об’єктивізації суб’єктивного враження використано статистичний метод. У перекладі тексти О. Леська обсягом приблизно у 130 000 слововживань “оборудка” вживається 15 разів. Натомість у дослідницькому корпусі української мови порталу *nova.info* це слово вжито 6 разів у 13-мільйонному масиві художніх текстів і 30 разів – у масиві нехудожніх текстів обсягом 7 мільйонів слововживань [5]. Прості підрахунки відносної частоти показують, що зазначене слово в перекладі вжито в 250 разів більше, ніж у корпусі художніх текстів, і в 26 разів частіше, ніж у публіцистичних текстах. Однак, якої б не була вражаючою різниця, простого порівняння недостатньо для об’єктивної оцінки відхилення. Зокрема, у статистиці відхиленням вважається не перевищення у певну кількість разів, а відхилення значення за межі подвійного та потрійного квадратичного відхилення. На жаль, Корпус текстів української мови поки що не дає можливості розрахувати середнє квадратичне відхилення, адже для цього потрібні дані про частоту вживання лексичної одиниці не тільки в цілому корпусі, а й у кожному з його фрагментів. Натомість така можливість є в “Частотного словника української художньої прози” [6], укладачі якого вказали стандартне відхилення для кожної обрахованої лексичної одиниці. Втім, у цьому словнику відсутній іменник “оборудка”, напевно, через обмеженість узусу цього слова на момент укладання словника.

Відсутність можливості розрахування середнього квадратичного відхилення спонукає до пошуку альтернативних методик. У цьому випадку можемо запропонувати ще один непрямий шлях перевірки того, наскільки дану лексему можна назвати улюбленим словом перекладача. Для цього необхідно провести зіставлення слова з оригіналом і спостерегти, чи слову перекладача в оригіналі відповідають різні засоби вираження, чи завжди один і той самий. У першому випадку ми матимемо підстави стверджувати, що слово є фаворитом перекладача, натомість у другому випадку можна було б говорити про відтворення улюбленого слова автора оригіналу, тобто, про відтворення макростилеми автора.

Як показав матеріал, у перекладі О. Леська “оборудка” виступає еквівалентом для таких фрагментів оригіналу: “estar enredado”, “obras”, “chapuzas”, “esto”, “negocios” (4 рази), “asunto”, “operación” (3 рази), “fastidiar”, “encaje de bolillos”, “maniobra” [7]. Таким чином, десяти різним лексичним засобам вираження оригіналу в цільовому тексті відповідає один і той самий засіб вираження в перекладі, що справді підтверджує особисту преференцію перекладача, а не автора оригіналу. Поки що втримаємось від оцінки цього факту за шкалою “добре – погано”, обмежимося констатацією.

З іншого боку, в першотворі вживається 26 разів іменник “operación”, 23 з них на позначення махінацій, і лише для тьох з них О.Лесько використав переклад “оборудка”. Тобто, на перший погляд, в оригіналі теж є завищення частоти слова, і можна навіть стверджувати, що перекладач певною мірою, якщо й не забезпечив еквівалентність слів, майже витримав цю еквівалентність на макрорівні. Однак це враження виявиться хибним, якщо детальніше проаналізувати статистико-стилістичний аспект. Саме слово “operación” не є дисфемізмом: воно позбавлене колориту, його потенціал кидатися в очі, врізатися в пам’ять читача й викликати певну гаму почуттів, пов’язаних зі зневажливим ставленням до нечесних дій, водночас, не позбавлених певної винахідливості персонажів-шахраїв, значно менший. Тому і це завищення частоти вживання не слід розцінювати як таке значуще. По-друге, якщо все ж таки, провести підрахунок, то, за даними корпусу CREA Іспанської королівської академії, відносна частота вживання іменника “operación” у корпусі становить 3 на 10 000 слововживань [8], в той час як в оригіналі А. Переса Реверте – 18 на 10 000. Таким чином, А.П. Реверте перевищив частоту слова лише в 6 разів, в той час як спостережене завищення частоти слова “оборудка” в перекладі завищено в 250 і 26 разів відповідно.

Автор статті в жодному разі не спонукає ані перекладачів, ані авторів оригіналу до вимірювання частоти вживання лексем у створюваному тексті. Якби подібні явища й стали предметом критичних зауважень, то лише на тлі численних спрощень, відсутності компенсацій, що свідчитимуть про бідність стилю. Натомість, в іншому окремому дослідженні, присвяченому відтворенню дисфемізмів у перекладі, що наразі перебуває у друці, показано, що, зокрема, О. Лесько активно використовує механізм компенсацій. Тому подібні відхилення в частоті вживання мають бути предметом уваги не критиків, а дослідників, і здійснюватися не стільки для оцінки якості перекладу, а скільки для розкриття механізмів та законів, психолінгвістичних й інших аспектів перекладацької творчості.

Однак сама собою аномальна частота вживання – ще не підстава для огульних висновків, а лише сигнал, на який варто реагувати досліднику. У подібних явищах принципово потрібно розрізняти випадки, коли повтор слова спричинено об’єктивними онтологічними підставами, а коли – ні. Скажімо, в договорі купівлі-продажу термін “продавець” зустріється, в порівнянні з репрезентативним корпусом мови, помітно частіше, і навряд чи це

можна буде назвати преференцією укладача автора договору. Інша справа, коли подібний перекид у частоті спричинений суб'єктивними обставинами мовця. А суб'єктивні обставини насамперед виявлятимуться не в денотативному значенні, а в конотативному плані. Так, скажімо, якщо в романі А. Переса Реверте півсотні разів згадуються махінації, в яких задіяні персонажі, і це об'єктивні обставини. Персонажі вдаються до своїх обладунків, і в тексті їх треба забезпечити відповідною номінацією, як прямою так і опосередкованою. Зокрема, А. Перес Реверте вживає 26 разів слово “operación”, “negocio” – 13 разів, які є нейтральними способами вираження даного денотата, адже в значення цих слів конотація не закладена. Натомість такі оцінні слова як “chapuza”, “encaje de bolillo”, “argucia” є дисфемічними, адже містять семи негативної оцінки в своєму лексичному або метафоричному значенні і в контексті набувають іронічно-зневажливого прочитання. Проте, в оригіналі ці слова вжито по 1-2 рази в творі на тлі десятків уживань “negocios”, “operación”. Втім, оскільки загальна тональність першотвору тих фрагментів, де діють шахраї, драпіжники, злочинці, постійно супроводжуються далеко не улесливими епітетами, такими як, наприклад: “tres malvados”, “tres matados en dique seco” тощо, експлікація негативної маркованості їхніх справ у перекладі, на наш погляд, цілком виправдана, і може розглядатися як стилістична компенсація. Тим не менш, спосіб маркування цієї конотації в автора й перекладача різний. Таким чином, при забезпеченні конотації в макроконтексті, перекладач і автор не припиняють бути носіями індивідуального стилю. Саме тому є підстави стверджувати, що в конотативній площині найбільше даватимуться ознаки суб'єктивні характеристики стилю.

Немає потреби доводити, що в теорії перекладу вважається провідною еквівалентність денотативного значення. Натомість конотативна еквівалентність важче піддається аналізу, адже позбавлена чіткого, видимого наочного референта в об'єктивній дійсності. Очевидно, тому критерій дотримання конотації при перекладі лексичної одиниці важко витримати строго. І за стилістичні спрощення (або, навпаки, збагачення) перекладачів критикують значно рідше – радше відзначають це як їхні індивідуальні стратегії. Якщо зміна денотата в перекладі (що за певних обставин допускається), в принципі, не повинна бути явищем поширеним, зміна конотації на рівні мікроеквівалентності цілком можлива, якщо на макрорівні загальна конотація витримується. Такий підхід до оцінки конотативної еквівалентності давно визнається в перекладознавстві. Приміром, Т.В. Воеводіна доводить неадекватність перекладу, враховуючи загальну кількість піднесеної лексики твору. Причому дослідниця наголошує, що важливо не лише забезпечити кількісну еквівалентність конотативності між оригіналом і перекладом, а й відповідність мовно-культурній традиції щодо вживання цієї лексики в досліджуваному жанрі [9 : 85-91]. Іншими словами, макроеквівалентність має бути встановлена не лише між текстом перекладу й першотвором, а й між текстом перекладу й співвідносними текстами цільової мови. В світлі сучасних філологічних надбань і це положення заслуговує на окрему перевірку з використанням широкого емпіричного матеріалу.

Така прив'язаність до забарвленої лексики, на наш погляд, доводить, що конотативно марковані мовні (і мовленнєві) одиниці мають стати першочерговим об'єктом уваги при дослідженні ідіостилю, в тому числі при розробці методики встановлення авторства. В цьому зв'язку повторимо думку, що висловлювали в одній з попередніх публікацій: структурно-конотативні реалії (термін Р.П. Зорівчак) певної мови тут становлять першочерговий інтерес для дослідників перекладу в дослідженні ідіостилю перекладача.

Таким чином, наявність завищення частоти слова в перекладі в порівнянні з корпусом оригінальних текстів (у 250 і 12 разів відповідно) на тлі відсутності аналогічної еквівалентності в оригіналі дають підстави стверджувати, що справді “оборудка” в романі “Шкіра для барабана” є улюбленим словом перекладача О. Леська і, ймовірно, ознакою його ідіостилу, а наявність стилістичних спрощень разом з компенсаторним додаванням відповідного колориту в широкому контексті можна вважати перекладацькою стратегією. Не стверджуємо, що це слово буде так само улюбленим в інших творах перекладача, подібно до того, як і в письменників у різні творчі періоди можуть переважати різні мовні особливості. Позаяк власне перекладачеві легко усвідомити свої переваги по відношенню до якогось слова і свідомо їх змінити; значно складніше, на наш погляд, усвідомлювати власні захоплення граматичними одиницями та іншими явищами, що позбавлені такого явно сегментного матеріального вираження, як слово. Безумовно, ця думка може й має перевірятися експериментально.

Не можна не зазначити, що в сучасному перекладознавстві може скластися парадоксальна ситуація (подібна до тієї, що має місце в квантовій фізиці): дослідник впливає на характеристики досліджуваного об’єкта. Оскільки О. Лесько – молодий перекладач, активний користувач Інтернету, який може випадково або цілеспрямовано ознайомитися з цією статтею, після прочитання може свідомо переглянути свою стратегію, в тому числі й стосовно вживання слова “оборудка”.

Як уже зазначено, у згаданих корпусах текстів іспанської та української мов немає доступу до значень середнього квадратичного відхилення. Через це не видається можливим додати “останні штрихи” до дослідження й об’єктивізувати, яке з відхилень лежить поза ймовірнісним діапазоном, а яке – ні, якою б не видавалася різницею відмінності частоти в 250 разів в порівнянні з репрезентативним корпусом. Тим не менш, описаний випадок однозначно вказує на необхідність продовження досліджень щодо пошуку улюбленого слова перекладача і розробки знаряддя в комплексній методиці встановлення авторства перекладу. Якщо методика встановлення авторства тексту розробляється в межах лінгвістики тексту, про встановлення авторства перекладу існують хіба що окремі згадки (раніше цитована праця Я.Й. Рецкера). Як буде показано далі, у зв’язку з особливостями, наявними в перекладних текстах, на відміну від оригінальних, методика встановлення авторства перекладу повинна відрізнятись від принципів встановлення авторства оригінальних текстів, коли й не принципово, однак суттєвими нюансами.

Помічена особливість щодо завищення частоти слова в перекладі не є одним з спостережень. На окремому матеріалі шляхом опрацювання півмільйонного корпусу іспаномовних перекладних текстів (і корпус аналогічного обсягу оригінальних текстів) ми помітили завищення частоти вживання каузативних конструкцій “hacer(se)+inf.”, “dejar(se)+inf.” з окремими дієсловами. В корпусі перекладних текстів таких завищень спостережено 10, а в корпусі оригінальних – лише 1. Тому, на наш погляд, хід експерименту вимагає детальнішого викладу. Хоча в цілому кількість каузативних конструкцій і в досліджених перекладах, і в оригіналах була приблизно однаковою (в оригіналах – 382, в перекладах 416 на 500 000 слововживань у кожному підкорпусі), завищення конкретних лексичних одиниць у складі цих конструкцій зафіксоване найбільше в перекладах – 11 випадків. Натомість, у рівновеликому корпусі оригіналів знайдено тільки одне таке завищення. Так, у фрагменті іспанського перекладу роману Л. Фейхтвангера “Іспанська балада”

зафіксовано б вживань “hacer+llamar” [10], що більше, ніж на 200% перевищує діапазон протійного квадратичного відхилення; аналогічно колосально завищено в зазначеному фрагменті тексту частоту вживання конструкції “dejarse+atastrar”. Детальний опис корпусу й спостереження щодо вживання й частоти каузативних конструкцій в десяти оригінальних фрагментах і десяти перекладних по 50 000 слововживань кожний будуть оприлюднені в окремій публікації. Однак наявні результати вже надають ґрунтовні підстави стверджувати, що перекіс в бік завищення частоти вживання лексичних одиниць у перекладах (наявність так званих “улюблених” слів) на порядок сильніший, ніж в оригінальних текстах.

Таким чином, завищення частоти вживання лексичних одиниць у перекладах художніх творів становить науковий інтерес насамперед тоді, коли воно є стилістично маркованим та/або обумовлене суб’єктивними обставинами перекладача (або іншими позамовними чинниками). Так, одиниці з наявним конотативним значенням легше піддаються впливу суб’єктивних позамовних чинників. Якщо ж еквівалентність денотативного значення переважно забезпечується на мікрорівні, еквівалентність конотативного значення переважно реалізується на макрорівні, і цю тенденцію можна помітити за характером розподілу дисфемізмів у тексті оригіналу й тексті перекладу. Причому макроеквівалентність може встановлюватися не лише між текстами оригіналу й перекладу, а між текстом перекладу й співвідносними за жанром і стилем творами цільовою мовою.

Переклади, на відміну від оригіналів, характеризуються сильнішою тенденцією до завищення частоти вживання окремих лексичних одиниць (“улюблених слів”), в тому числі у складі синтаксичних конструкцій. Критерієм доведення завищеної частоти є її значення, що на три сигми (середні квадратичні відхилення) перевищує середнє значення, вираховане за еталонним корпусом оригінальних текстів. Перспективним видається перевірка вживання й інших стилістично маркованих лексичних одиниць окремо в перекладах і в оригінальних текстах. Зокрема, у слов’янських мовах, на відміну від романогерманських, дуже поширеними є префіксальні дієслова. Відтак, можна очікувати в перекладі певне недовикористання цього ресурсу на тлі завищення “улюбленого” префікса перекладача. Подібне дослідження доцільно провести й на матеріалі вживання часток в українському перекладі. Розробка комплексного статистичного інструменту дослідження ідіостилю перекладача стане важливим кроком у розробці знаряддя встановлення авторства перекладів у тих випадках, коли перекладач невідомий. Окремо необхідно розробляти питання про роль граматико-конотативних одиниць у створенні стилю перекладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новикова М.А. Проблема индивидуального стиля в теории художественного перевода: автореф. ... дис. д-ра филол. наук / М.А. Новикова. – Л.: Ленинград. гос. ун-т им. А.А. Жданова, 1980. – 27 с.
2. Рецкер Я. Плагиат или самостоятельный перевод? / Я.Й. Рецкер // Тетради переводчика. – М., 1963. – Вып.1. – С.42-64.
3. Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської періодики (1914-1939): Бібліогр. покажч. / За заг. ред. О. Лучук, Т. Лучука; Наук. ред. Р. Зорівчак; Редкол.: Б. Якимович (голова) та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 194 с.
4. Перес-Реверте А. Шкіра для барабана /А. Перес-Реверте. – Харків: Фоліо, 2012. – 695 с.

5. Корпус текстів української мови – [Електронний документ]. Режим доступу: <http://www.mova.info/corpus.aspx?11=209>
6. Частотний словник сучасної української художньої прози / За ред. В.С. Перебийніс, редкол.: Н.П. Дарчук, Н.Ф. Клименко, В.І. Крітська, М.П. Муравицька, Л.В. Орлова. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 1. – 863 с.
7. Pérez Reverte A. La piel del tambor / A. Pérez Reverte. – Madrid: Alfaguara, 1995. – 589 p.
8. Corpus de Referencia del Español Actual – [Електронний документ]. Режим доступу: <http://corpus.rae.es/creanet.html>
9. Воеводина Т.В. О соответствии перевода жанровым традициям ПЯ в свете социологической теории перевода / Т.В. Воеводина // Тетради переводчика: Науч.-теорет. сб. – М.: – 1979. – Вып.16. – С.83–91.
10. Feuchtwanger L. La judía de Toledo / L. Feuchtwanger – Barcelona: Planeta Agostini, 2003. – 573 p.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2014

С.Б. Фокин, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

“ЛЮБИМОЕ” СЛОВО ПЕРЕВОДЧИКА: СТАТИСТИЧЕСКИЙ И МАКРОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Так называемое “любимое” слово переводчика может быть обосновано статистически и использоваться с целью установления авторства перевода. Лексические единицы с явным коннотативным значением должны показать более значимое отклонение частоты употребления. Коннотативная эквивалентность, в отличие от денотативной, устанавливается прежде всего в макроконтексте.

Ключевые слова: макростилистика, стиль переводчика, дисфемизм, коннотация, компенсация, статистика.

S. Fokin, PhD, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TRANSLATORS' “FAVORITE” WORD: STATISTICAL AND MICROSTYLISTICAL ASPECTS

Some “favorite” translator’s words can be proven statistically and may characterize translator’s style. Such analysis should be useful for working out methods of establishing authorship of translation. Lexical unities with clear connotative marks seem to show more considerable deviations of the frequency than those that lack of connotation. The connotative equivalence tends to be established at macrolevel, while the denotative equivalence is mainly established at microlevel.

Key words: macrostylistics, translator’s style, dysphemism, connotation, compensation, statistics.